

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
HARPUT UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI NO: 1

GEÇMİŞTEN GELECEĞE HARPUT SEMPOZYUMU

Elazığ 23-25 Mayıs 2013

BİLDİRİLER

Cilt: 2

Editör
Prof. Dr. Enver ÇAKAR

ELAZIĞ

2013

İLK İSLAM FETİHLERİNDEN BEYLİKLER DÖNEMİNE HARPUT

Doç. Dr. Aydın ÇELİK*

Dr. Taner YILDIRIM**

İslam coğrafyacılarının yapmış olduğu tasnifte İslam ülkeleri yedi iklime ayrılıyordu. Buna göre Harput, Malatya, Samsat, Urfa, Memiş vs. gibi şehirlerin içinde bulunduğu bölge dördüncü iklimde yer almaktadır¹. İbn Havkal'in, Amid (Diyarbakır), Mayyâfârikin (Silvan) ve Erzen² gibi ikinci derece şehirlerden biri olarak zikrettiği³, Bizanslılar'ın *Ziata Castellum*⁴, Müslümanların ise *Hısn-ı Ziyad*⁵ diye isimlendirdikleri Harput, X. yüzyılın ortalarına kadar Araplar'ın hâkimiyeti altında kaldı⁶. Bilindiği üzere Miladî VI. asrın ortalarına doğru 19/639 yılında Hz. Ömer el-Cezire⁷

* Fırat Üniversitesi. İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü/ELAZIĞ

** Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ADİYAMAN

¹ Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar, (Doğu Gelişimi ve Temsilcileri)*, İstanbul, 2002, s. 286, 369.

² Erzen, bugünkü Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Oyuktaş köyü Yeşilyurt mezarısı olduğu belirtilmektedir. http://okulweb.meb.gov.tr/okulsitesi_dosyalar/erzen.htm; M. Streck, "Erzen" *İA*, c. IV, Eskişehir, 1997, s. 337; Zekerriyya b. Muhammed el-Kazvîni, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, 1969, s. 494.

³ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944, s. 26.

⁴ Bizanslıların Harput'a verdikleri Castellum Ziata adı; Arapça Ziyad isminin karşılığı olarak Ziata ve kale manasındaki Castellum kelimelerinin bir araya getirilmesiyle türetilmiştir. Bkz; Besim Darkot, "Harput", *İA*, c. V, Eskişehir, 1997, s. 296; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c. I, İstanbul, 1958, s. 44-45.

⁵ Ebu Abdullah Şihâbeddîn Yâkût el-Hamevî (626/1229), *el-Mu'cemü'l-Buldân*, c. II, Beyrut, 2008, s. 276.

⁶ Coşkun Alptekin, "Selçuklular Zamanında Harput", *Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları*, Elazığ, 1992, s. 45; Mehmet Ali Ünal, "Harput", *DİA*, c. XVI, İstanbul, 1997, s. 232

⁷ Arap coğrafyacıları tarafından Ceziretü Akûr (Hamevî, *Mu'cem*, c. III, s. 54.), iklimi Akûr veya el-Cezire (İstahrî, *Mesâlik*, s. 71; Makdisî, *a.g.e.*, s. 137-138; Ebü'l Fida, *Takvimü'l Buldân*, s. 273.) diye isimlendirilen bölge, Fırat ile Dicle nehirlerinin arasında yer alan toprakların kuzey kısmına (Yukarı Mezopotamya) verilen isimdir. Dicle nehrinin doğusunda kalmakla birlikte Meyyâfârikin, Erzen, Siirt, Zap havzası ile Fırat nehrinin batısında yer alan Adıyaman bu bölgeye dâhil edilmektedir. Batıda Suriye, kuzeybatıda Gaziantep, Maraş ve Malatya, kuzey ve kuzeydoğuda İrmîniye, doğuda ise Azerbaycan ile çevrelenen Cezire bölgesi, güneyde Enbâr'dan Tikrit'e uzanan bir hat ile Irak'tan ayrılır. Cezire bölgesi İslam'dan önce ve İslam'ın ilk dönemlerinde buraya yerleşen Arap kabilelerine göre başlıca üç tarihi kısma ayrılmıştır. Bölgenin batı kesiminde yer alan Diyar-ı Mudar kısmında Urfa, Harran, Suruc, Rakka, Samsat, Birecik, Re'sülayn; doğu kesiminde yer alan Diyar-ı Rebiâ kısmında Musul, Nusaybin, Sincar, Darâ, Cizre; kuzey kesiminde yer alan Diyar-ı Bekr

bölgesinin fethine İyâd b. Ğanm'i tayin etti⁸. Bu bölgenin tamamıyla fethinin ardından Hz. Osman hilâfetine gelindiğinde el-Cezire bölgesi; Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyar-ı Bekr olmak üzere üç amillîğe ayrıldı⁹. Bir diğer tasnif ile Suğûr¹⁰ bölgeleri diye tanımlanan bu bölge Şam, el-Cezire ve Ermeniye ucu olmak üzere üç kısma ayrılıyordu. el-Cezire'yi ve Suğûr bölgelerinden Ermeniye ucunu Şam valisi Muaviye b. Ebu Süfyan'ın idaresine veren Hz. Osman, Muaviye'ye Fırat'ı geçerek Ermeniye hudutları dâhilinde bulunan Harput ve Samsat üzerine asker göndererek buraları zapt etmesini emretti. Muaviye'nin bizzat başında bulunduğu İslam kuvvetleri bu bölgeleri fethetmeye etmeye başlayınca bölgedeki idareciler barış istemek zorunda kaldılar. Bu suretle bölge kolaylıkla Müslümanların hükmü altına girdi¹¹. Mezopotamya, Irak ve Suriye bölgelerine yerleşen Müslüman fatihler daha sonraki dönemde birçok şehri ele geçirdiler. Akınlarını el-Cezire ve Harput'un da içinde bulunduğu Ermeniye bölgesinde devam ettirmek suretiyle tüm toprakları idareleri altına aldılar. Hicrî 70/690 yılına gelindiğinde Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan tarafından Musul, Azerbaycan ve bütün Ermeniye bölgeleri, Irak'tan ayrılarak Harran vilayetine bağlandı ve böylece el-Cezire'nin sınırları daha da genişletildi¹².

Miladî 132/750 yılına gelindiğinde Abbasîlerin hilafeti Emevilerden devralmasının ardından, sınırları, Azerbaycan ve Ermeniye bölgesine kadar

kısımında ise Amid (Diyarbakır), Mardin, Meyyafarikîn, Hısn-ı Keyfâ, Hısn-ı Ziyâd gibi önemli merkezler yer alır. Bkz; Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, c. VII, İstanbul, 1993, s. 509.

⁸ Bu bölgede yapılan fetihlerle ilgili geniş bilgi için bkz; Ahmed b. Yahya el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara, 2002. s. 246 vd.; Ayrıca bkz; Ebu Cafer Muhammed bin Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberi*, c. IV, Beyrut, 1998, s. 232-235; Ahmed b. İshâk b. Cafer (292/905) Ya'kûbî; *Târihu'l-Yakûbî*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), c. I, Beyrut, 2002, s. 103; İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, c. I, s. 88.

⁹ İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, c. I, s. 92; Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumunun Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu 23-25 Haziran*, İstanbul, 1997, s. 33.

¹⁰ Suğûr veya Avâsım adı verilen bu saha, Bizans ile Müslümanlar (Emevi-Abbasi) arasındaki geniş bir bölgesel hudut olup, Tarsus'tan başlayarak Adana-Massîsa (Misis)-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat'a kadar uzanan alanı kapsamaktaydı. Bkz., Casim Avcı, "Suğûr", *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 1991, s. 473-474; Saim Yılmaz, *Mutazid ve Müktefi Döneminde Abbasiler*, İstanbul, 2006, s. 197. Ayrıca bkz; Belâzurî, *a.g.e.*, s. 234-246; Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih (300/913); *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden, 1967, s. 85-87; Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 111-112.

¹¹ Bkz, Belâzurî, *a.g.e.*, s. 264-277; İshak Sunguroğlu, *a.g.e.*, c. I, s. 93; Ahmet Halaçoğlu, "Elazığ" *DİA*, c. X, İstanbul, 1994, s. 551 vd.

¹² Claude Cahen, *İslamiyet (Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar)*, (Çev. E. N. Erendor), Ankara, 1990, s. 38, 61; M. Halil Yinanç, "Diyarbakır", *İA*, c. III, s. 606.

genişledi. Bu toprakların içerisinde tabiatıyla Harput da bulunuyordu. Ancak Hicretin ilk üç asrında Harput'tan pek fazla bahsedilmediği görülmektedir. Bu süre zarfında hudut bölgesinde kalan Harput'un, elden ele geçmiş olması muhtemeldir¹³. Abbasîlerin üçüncü halifesi el-Mehdi (158-169/775-785) dönemine gelindiğinde Bizans ile askeri mücadele bölgeleri olan İskenderun, Maraş, Malatya, Kemah, Harput, Adıyaman, Diyarbakır vs. gibi şehirleri kapsayan Suğûr bölgesine Mâverâünnehr, Türkistan, Soğd ve Harizm'den getirilen Türkler yerleştirildi. Halife Me'mun (198-218/813-833) döneminden itibaren ise Abbasî ordusuna alınan Türk birlikleri, halifelerin ve büyük komutanların emri altında Anadolu seferlerine katılıyorlardı. Özellikle Suğûr bölgelerinde gerçekleştirilen bu akınlar ve iskân faaliyetleri, ticaretin hızlı bir ivme yakalamasında olduğu kadar geniş çapta ziraatın da yapılmasını sağlayarak buralardaki şehirlere önemli bir canlılık kazandırdı¹⁴. Örneğin İslam dünyasının başkenti Bağdat'a Anadolu üzerinden gönderilecek ürünlerin en önemli üslerinden biri Samsat'tı. Fırat ve Dicle nehrinden ayrılan kollar sayesinde, çevre ülkelerdeki malları Bağdat'a taşıyan tacirler, hem Bağdat'ın hem de onunla ticari faaliyetlerini devam ettiren şehirlerin kısa sürede canlanmasını sağladılar. Fırat nehri, Samsat'tan itibaren nehir taşımacılığına oldukça elverişliydi. Nitekim Şam ve Bağdat arasındaki ticarî bağlantı, Fırat üzerinden sağlanmakta¹⁵ ve bu nehir üzerinden bol miktarda ürün taşınmaktaydı. Karşılıklı taşınan mallar arasında ise Ermenistan dağlarından getirilen kereste ve Şam'dan getirilen zeytinyağları ilk sırada yer alıyordu. 1984 yılında Samsat bölgesinde ve Harput'ta yapılan kazılarda elde edilen Abbasilere ait sikke ve altın paralar bölgenin ticari hareketliliğine dair önemli bir göstergesidir¹⁶.

Mehdi'nin ardından gelen diğer Abbasî halifeleri de aynı siyaseti güderek Türkleri Suğûr bölgesinde iskân ettirmeye devam ettiler. Nitekim halife el-Mutevvekil (232-247/847-861) dönemine gelindiğinde artık

¹³ Besim Darkot, "Harput", *İA*, c. V, s. 297; Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989, s. 14.

¹⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatanı Olması", *Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları*, Elazığ, 1992, s. 33; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 29; Murat Gökhan Dalyan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman tarihi*, Ankara, trz, s. 41.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Fakîh Hemedanî,; *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1967, s. 175; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000, s. 550.

¹⁶ Tahsin Saatçi, "Sümeysat Definesi Sikkeleri", *Belleten*, Ankara, 1985, Sa. 192, s. 449-454; Bkz; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Hükümdarı Balâk Gazi*, Ankara, 1966.

Harput'un da içerisinde yer aldığı Suğûr bölgesi tamamıyla Abbasî hanedanının hâkimiyeti altına girmiş bulunuyordu¹⁷. Her ne kadar bu bölgelerde yerleşen Türkler, halifeye tabi olmakla birlikte müstakil hareket edebilen beyliklerdi¹⁸.

322/934 yılına gelindiğinde Bizans imparatorluğunun doğu Domestik'i olan Joannis Corcuas'ın komutasındaki Bizans ordusu Malatya'ya ve sonra da Samsat'a hücum ederek el-Cezire bölgesini tehdit etmeye başladığı görülmektedir. Bu sırada Harput kalesine de hücum edildi ve buradaki Arap hâkimiyetine son verildi¹⁹. Bunun üzerine halife el-Râdî Billah (322-329/934-940) Musul ile birlikte bütün el-Cezire bölgesinin valiliğini Hamdanoğlu Nâsirüddeve'ye verdi. Yeni vali hemen sefere çıkarak Samsat'ı Bizanslılardan geri aldı ve aynı yıl içerisinde (322-325/934-935) Harput ve çevresindeki kaleleri de zapt etti. Daha sonra bu illerin idaresini kardeşi Seyfûddeve'ye bırakarak Musul'a geri döndü. Seyfûddeve ile Bizans orduları arasında Diyarbekir ve Harput taraflarında 324/936 yılından 354/965 yılına kadar ardı arkası kesilmeyen birçok şiddetli muharebeler yaşandı. Seyfûddeve 326/938 yılında, tekrar Bizans'ın kontrolüne girmiş olan Hısn-ı Ziyad (Harput) ve Tadım kaleleri üzerine bir sefer açıtıysa da buraları zapt etmeye muvaffak olamadı²⁰.

Bizans imparatoru Nikephorus Phokas, Suğûr bölgelerine gerçekleştirdiği hücumlarda çok büyük katliamlar yaptı. Böylece İslam hâkimiyetine geçişle birlikte üç asırdır Müslümanların yaşadığı bu topraklar nüfus olarak kısa sürede İslam fethinden sonraki halini aldı²¹. Suğûr bölgesinde elde ettiği başarıların ardından baskısını daha da artıran Bizans, Selçuklulara kadar bölgedeki üstünlüğünü devam ettirdi²². Miladî 461/1069'da Selçuklu şehzadelerinin maiyetinde Anadolu'ya taarruz etmekle görevli Türkmen Beyleri doğu, güneydoğu ve kuzey'den Bizans imparatorluğuna hücum etmeye başladılar. Bizans üzerine yapılan

¹⁷ İshak Sunguroğlu, *a.g.e*, c. I, s. 94.

¹⁸ Bu Türk boyları ile ilgili bkz; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 236-237; Oğuz Ünal, *Türkiye Tarihine Giriş, Horasandan Anadolu'ya (Andolu'nun Fethi ve Türkiye Devletlerinin Kuruluşu)*, Ankara, 1980, s. 28.

¹⁹ Ersnt Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul, 1970, s. 62; Coşkun Alptekin, *a.g.e*, s. 45; Mehmet Ali Ünal, "Harput", *DİA*, c. XVI, s. 232; Aziz Çağlayan, *Adıyaman Tarihi*, Adıyaman, 1967, s. 22.

²⁰ İshak Sunguroğlu, *a.g.e*, c. I, s. 89.

²¹ Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1990, s. 27.

²² Salim Cöhce, "Doğu Akdeniz Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Hatay, 2000, s. 149.

saldırılarda Harput ve çevresi de bu akınlardan nasibini aldı²³. Türk fetihleri öncesinde Harput, İmparator Romanos Le Kapen zamanında teşkil edilmiş olan ve yukarı Fırat'ın suladığı bir kısım arazi ile Murat suyunun kolları sahasını kaplayan Mezopotamya Temi²⁴ içerisinde yer alıyordu²⁵. Anadolu'nun muhtelif bölgelerine akın düzenleyen Türkmenler arasında; Bekçioğlu Afşin, Ahmed Şah, Uvakoğlu Atsız ve kardeşi Çavlı, Arslantaş, Türkman, Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Sanduk, Tavtavoğlu ve Tarankoğlu gibi beyler bu akınların bizzat başında yer alıyorlardı. Bizans İmparatoru Romanos Diyogenis, bu taarruzları durdurmak için kuvvetli bir müfreze gönderdi ise de bu müfreze ciddi bir varlık gösteremedi. Bunun üzerine imparator bizzat sefere çıktı ve Kayseri'ye gelip o civara yaklaşmış olan bir Türk fırkasını geri çekilmeye mecbur etti. Daha sonra ordusunun büyük bir kısmı ile Fırat kenarına kadar ilerledi ve Türkleri nehrin sol sahiline geçmeye mecbur etti. İmparatorun amacı Türklerin doğuda hareket merkezi olarak kabul ettikleri Ahlat'a kadar gidip, orayı aldıktan sonra diğer kaleleri ele geçirip, Türkleri tamamen eski Bizans sınırlarından dışarıya atmaktı. Bu niyet ile Fırat'ı geçerek Harput'a geldi; fakat o sırada Türkler Malatya'ya hücum etmeye başladılar ve imparatorun orada bırakmış olduğu Ermeni kuvvetlerini mağlûp ettiler. İmparator Harput'tan hareket ederek Murat çayı sahilini takip edip doğuya doğru ilerlediği ve Romanopolis denilen bu günkü Palu şehrine geldiği zaman, Türk beylerinin Anadolu'yu boydan boya geçerek Konya şehrine kadar gittiklerini ve burayı yağma ettiklerini öğrendi. Bunun üzerine doğuya gitmekten vazgeçerek geri dönüp Sivas'a geldi ve Türklerin geri dönüş yolunu kesmek üzere Kayseri'ye doğru hareket etti. Fakat Türkler bunu haber alarak Kilikya'ya girdiler ve önlerine çıkan bütün engelleri ortadan kaldırarak Güneydoğu Anadolu'daki hareket üslerine döndüler²⁶.

463/1071 yılına gelindiğinde Büyük Selçuklu ordusunun Malazgirt ovasında Bizans'a karşı kazandığı muharebenin ardından Türkmen Beyleri ile Selçuklu komutanları Anadolu'daki fetih harekâtına daha da hız verdiler.

²³ İshak Sunguroğlu, *a.g.e*, c. I, s. 89.

²⁴ Büyük Roma imparatorluğunun Anadolu'da yapmış olduğu mülki ve askeri taksimata verilen isim. Bu temaların sınırları ile ilgili geniş bilgi için bkz; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 32-33.

²⁵ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 32-33; Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı*, s. 16.

²⁶ M. Halil Yinanç, *a.g.e*, s. 67. Ayrıca bkz; Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatamı Olması", *Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları*, s. 36-38.

Artuk Bey, Çubuk Bey ve Dilmaç oğlu Mehmet Bey gibi Türkmen Beylerinden bazıları Kızılırmak nehrini geçip Bizans'a karşı başarılı akınlarda bulundular²⁷. Bu dönemde Harput, Malazgirt'te Selçuklular'a mağlup olan Romanos Diogenis tarafından Antakya hattının müdafaası ile vazifelenirilmiş bulunan Malatya sergerdesi Philaretos er-Rûmî'nin elindeydi. Bizans İmparatoru nezdinde önemli bir yere sahip olan Philaretos, Antakya ve Urfa'nın da kontrolünü elinde tutuyordu²⁸. Bu general, Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıktan istifade ederek birçok Ermeni sergüzeştçilerini ve serserilerini toplayıp daha önce kendisine muhafazası tevcih edilmiş olan Maraş şehrine yerleşmişti. Philaretos daha sonra yukarı Ceyhan bölgelerini yani Andiriyon (Andırın), Göksun, Ablıstan (Elbistan) havalisini ve bir müddet sonra Raban, Keysum, Behesnî (Besni), Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kâhta ve Sümeysat (Samsat) kalelerini de ele geçirdi. Ardından, kendilerini istilâ ve taarruzdan kurtarmış olan bir takım müstahkem şehirleri ve kaleleri de yavaş yavaş kendi emir ve kumandası altına almak suretiyle hâkimiyet sahasını genişletti. Zamanla Malatya ve Harput şehirleri ile bunların yakınlarındaki müstahkem kaleler de onun tabiiyetini kabul etmek zorunda kaldılar²⁹.

Kılıç Arslan'ın babası Süleyman b. Kutalmış, Antakya'yı, Fahrüddeve b. Cüheyr komutasındaki Selçuklu ordusu ise Diyarbekir'i fethedince, Philaretos, Harput'a (Hısn-ı Ziyâd) gerekli erzak ve ikmal malzemelerini sağlayamadı. Bunun üzerine Selçuklu ordusunun Diyarbekir seferine katılan komutanlarından biri olan Çubuk Bey Harput'u aldı (1087) ve burada Beyliğini kurdu³⁰. Zira Selçuklu geleneğine göre Türkmen Beyleri, fethettikleri yerlerde merkeze bağlı kalmak kaydıyla kendilerinden sonra oğullarına da intikal edecek bir Beylik kurma hakkına sahipti.

Çubuk Bey Harput'u alınca daha sonra onun civarında bulunan Eğin, Arapkir, Çemişkezek kaleleri ile Hanzit denilen Palu ve Genç havalisini de ele geçirip merkezi Harput olmak üzere ayrı bir emaret kurmağa muvaffak oldu³¹. Ancak Hısn-ı Ziyâd'a (Harput) yakın bir yerde başka bir kale daha

²⁷ Coşkun Alptekin, *a.g.m.*, s. 45.

²⁸ Ali b. Muhammed İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Trc. A. Ağrakça, A. Özyayın), İstanbul, 1985, c. X, s. 342-343.

²⁹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 120; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 68 vd.

³⁰ İbnü'l Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 342-343. Ayrıca bkz; M. Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 67; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 76; Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Tarih İçinde Harput*, Elazığ, 1992, s. 21.

³¹ M. Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 125. Ayrıca bkz; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, Ankara, 1992, s. 280.

vardı ki, burası Rumlardan Efrencî adlı bir şahsın elindeydi. Bu adam yol kesip Müslümanları öldürüyordu. Bundan rahatsız olan Çubuk Bey, ona çeşitli hediyeler göndermek suretiyle dostluğunu kazanmaya çalıştı. Belli bir müddet sonra karşılıklı güven sağlanınca Çubuk Bey, Efrencî'ye: "Ben bir yeri ele geçirmek istiyorum." diye haber yolladı ve adamlarını yardıma göndermesini istedi, o da gönderdi. Çubuk Bey yolda Efrencî'nin askerlerinin ellerinin arkaya bağlanmalarını emredip onları Efrencî'nin hâkimiyetindeki kaleye götürdü. İleri gelenlerine: "Eğer Efrencî'yi bana teslim etmezseniz vallahi bunların boyunlarını vurur, kaleyi de silâh zoruyla alır ve hepinizi bir anda öldürürüm." dedi. Onlar da kale kapılarını açıp Efrencî'yi ona teslim ettiler. Çubuk Bey onun derisini yüzüp mal varlığına el koyarak bu tehlikeyi ortadan kaldırmış oldu³². Çubuk Oğulları Beyliği'nin Harput gibi önemli bir merkezde kurulmuş olması özellikle Türkmenlerin bölgede geniş çapta yerleşmelerini kolaylaştırdı. Ancak bu beyliğin kurucusu Çubuk Bey'in faaliyetleri hakkında pek fazla bilgi yoktur ve ne zaman öldüğü de bilinmemektedir. Onun ardından başa geçen oğlu Mehmet Bey, 507/1113 yılına kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğuna ve zaman zaman da Anadolu Selçuklularına tabi olarak hâkimiyetini devam ettirdi. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar, imparatorluğun idaresini tamamen ele geçirmek üzere 499/1105 yılında Meyyafârikin üzerine sefere çıktığında, kendisine tabi bütün Doğu Anadolu beylerinin içinde Çubuk oğlu Mehmet Bey'in de bulunduğu bilinmektedir. Yine 501/1107 yılına gelindiğinde ise doğuya yürüyen Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Doğu Anadolu'daki bütün beyleri itaate davet ettiğinde, itaat eden beyler arasında Mehmet Bey de bulunmaktaydı³³. Fakat Çubuk Oğulları Beyliği'nin ömrü uzun sürmedi ve 507/1113 yılında Artuklu Belek b. Behrâm bu beyliğin bütün topraklarını ve Harput'u ele geçirerek onların varlığına son verdi³⁴.

Kudüs merkez olmak üzere Filistin'de kendi hâkimiyetini tesis eden Artuk Bey'in³⁵ ölümünden sonra burayı Fatimiler'e terk etmek zorunda

³² İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 342-343.

³³ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s. IX, 146-147; Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı*, s. 15.

³⁴ Mehmet Ali Ünal, "Harput", *DİA*, c. XVI, s. 233; M. Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 126; Mustafa Kafalı, "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", s. 24.

³⁵ Döğer boyundan Eksük adlı bir Beyin oğlu olan Artuk Bey 1063 yılında Sultan Alparslan'ın hizmetine girdi ve Malazgirt zaferinden sonra onun emriyle Anadolu'ya geçerek Bizans'a karşı başarılı mücadelelerde bulundu. Alparslan'dan sonra sultan olan Melikşah, Artuk Bey'i Anadolu'dan geri çekip Hulvân'ı ona iktâ etti ve kendisini Bahreyn Karmatileri'ni itaat altına almakla görevlendirdi. Artuk Bey bu görevi başarıyla

kalan oğulları İlgazi ve Sökmen Beyler, Amid (Diyarbakır), Mardin ve Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) merkez olmak üzere kendi devletlerini kurdular³⁶. Artukoğlu İlgazi 502/1108'de Mardin'e sahip olduktan sonra, şehir halkının davetine uyarak aldığı Haleb'i korumaya oğlu Timurtaş'ı memur etti (512/1118) ve 515/1121'de Meyâfârikin'i Ahlat Şahları'ndan aldı. Haçlılarla mücadele eden İlgazi, Antakya Haçlıları üzerine yürüyerek Prens Roger'i yenilgiye uğrattı (513/1119). İlgazi, bu zaferi dolayısı ile büyük şöhrete ulaştı. Ölümünden sonra oğlu Timurtaş Mardin'de, diğer oğlu Süleyman Meyâfârikin'de, yeğeni Süleyman ise Haleb'de oturdular. Öteki yeğeni Belek ise daha önce zikrettiğimiz üzere, 507/1113'de ölen Türkmen başbuğu Çubukoğlu Mehmed Bey'e ait Harput kalesi ve civarını alarak, Franklarla mücadelede büyük ün kazandı³⁷. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Malatya ve Elbistan civarı oğullarından Tuğrul Arslan'ın payına düşmüş idi. Ancak Tuğrul Arslan çok küçük yaşta olduğundan annesi Ayşe Hatun, komutanlarından İl-Arslan ile evlenerek onu oğluna Atabey tayin etti. Ancak bir süre sonra İl-Arslan'ı hapsediren Ayşe Hatun, kazandığı başarılar ile Türk emirleri arasında adını duyurmuş Belek b. Behrâm'a evlilik teklifinde bulunup Malatya'ya çağırdı. Palu'da yapılan düğün merasiminden sonra Malatya'ya giden Belek, böylece topraklarını daha da genişleterek, gerek Anadolu'da gerekse el-Cezire bölgesindeki emirlerin en kuvvetlilerinden biri oldu. Bu sıralarda Çubuk oğlu Mehmet Bey'in ölümünün ardından yerine geçen halefi de hastalanmış ve topraklarını Malatya sultanı Tuğrul Arslan'a vasiyet etmişti. Bunun üzerine Belek, üvey oğlu olan Tuğrul Arslan'a vasiyet edilen Harput şehrini teslim etmek üzere Malatya kuvvetlerinin başında Harput'a geldiğinde, Haçlılar ile savaşmak üzere Büyük Selçuklu Sultanı Mehmet Tapar'ın gönderdiği ordunun bir kısmının Sultan Mes'ûd komutasında Harput'a yaklaştığı haberini aldı ve Malatya'ya çekildi (508/1114)³⁸.

tamamladıktan sonra Melikşah'ın Diyarbekir bölgesine hâkim olan Mervâniler üzerine gönderdiği orduya katıldı. Bu sefer sırasında Irak-ı Acem Valisi Fahrüddeve ile anlaşmazlığa düşen Artuk Bey'in Sultan Melikşah ile arası açıldı ve bu yüzden sultanın kardeşi Suriye Meliki Tutuş'un hizmetine girdi; Tutuş da ona Kudüs ve havalisini iktâ olarak verdi. Artuk Bey'in ölümünden sonra yerine oğulları Sökmen ve İlgazi geçtiler. Kudüs 1098 yılında Fâtımiler tarafından zaptedilince Sökmen, Halep Meliki Rıdvan b. Tutuş'un yanına geldi. İlgazi ise Irak'ta kendisine verilmiş olan bölgeye çekildi; kısa süre sonra da Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Bağdat şahneliğine tayin edildi. Bkz; Coşkun Alptekin, "Artuklular" *DİA*, c. III, İstanbul, 1991, s. 415.

³⁶ Coşkun Alptekin, "Selçuklular Zamanında Harput", s. 47.

³⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, s. 292; Coşkun Alptekin, "Artuklular" *DİA*, c. III, s. 416 vd; Coşkun Alptekin, *Selçuklular Zamanında Harput*, s. 47.

³⁸ M. Halil Yinanç, "Belek", *İA*, c. II, İstanbul, 1979, s. 469.

Şehzade Sultan Mes'ûd, Musul Atabeği Aksungur Porsuki ile beraber Haçlılar'a karşı açmış olduğu cihada Mardin Artuklu Emiri İlgazi'nin bizzat katılmayıp oğlu Ayaz komutasında 100 kişilik bir kuvvet yollamasına oldukça kızmış ve Diyar-ı Mudar'ı yağma ve tahrip ettikten sonra İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı da hapsedmişti. Porsukî, İlgazi'nin oğlunu tevkif edince, İlgazi doğruca Hısn-ı Keyfa'ya gitti. Buranın hâkimi İlgazi'nin kardeşi Sökmen'in oğlu Ruknudevle Dâvud idi. İlgazi, Porsukî'ye karşı Davud'dan ve diğer yeğeni Belek'ten yardım istedi. Belek ve Davud Bey'lerin yanı sıra Türkmenlerden de pek çok kişinin yardımını alan İlgazi, Porsukî'nin üzerine yürüyerek onu hezimete uğrattı. Hatta şehzade Sultan Mes'ûd dahi esir edildi ancak Sultan Mehmet Tapar'a hürmet ve bağlılıktan dolayı serbest bırakıldı. Böylece Sultan Mes'ûd ve Musul Emiri Porsukî tehlikesinin ortadan kaldırılmasının ardından, Belek tekrar Harput'a gelerek şehre yeniden hâkim oldu (509/1115)³⁹.

Artukoğulları hâkimiyetinin başladığı yıllarda I. Haçlı ordusu Anadolu'yu geçerek Suriye'ye geldi ve ilk iş olarak da Antakya'yı muhasara etti. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Musul emiri Kürboğayı başkomutanlığa tayin edip, bölgedeki bütün Türk beylerini Haçlı ordusuna karşı koymak üzere vazifelendirdi. Antakya'ya giden Artuklu beyleri arasında Artuk torunu ve Behram Bey'in oğlu Belek de vardı. Ancak Kürboğa'nın orduyu yanlış sevk ve idare etmesi neticesinde Haçlılar galip gelerek burada bir prenslik kurdular. Bu hadiseden kısa bir süre önce de Baudoin idaresi altındaki kuvvetler, Urfa'daki bir kısım Hıristiyan halkın talebi üzerine, ana ordudan ayrılıp Urfa'ya gelmiş ve şehre hâkim olup burada bir kontluk kurmuş idi. Haçlılar Antakya'dan sonra Akdeniz'in doğu sahilini takip edip Kudüs'e kadar geldiler. Burayı Fatımîler'in elinden alıp bir krallık tesis ettiler. Selçuklular Haçlı yayılmasını önlemek amacıyla ilk olarak işe Urfa'yı kuşatmakla başladılar. Fakat muhasara uzun sürünce Harran'a yöneldiler. Harran, Haçlılardan temizlendi ve idaresi Artukoğlu İlgazi'ye verildi. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ise Antakya Haçlı Prenslığının eline geçmiş olan bir kısım kaleleri kurtardı. Ancak bu sırada Ahlat şahı Sökmen'in ölmesi, Türk-İslam cephesini zayıflattı. Sökmen'in Muş'ta hapsedtiği Belek ise onun ölümünün ardından serbest kalınca amcası İlgazi'nin yanına giderek onunla birlikte Haçlılar'a karşı savaflara katıldı. Miladî 515/1121 yılında Urfa üzerine yürüyüp şehri muhasara eden Belek b. Behram, muhasarayı bir müddet devam ettirdi ancak, bir netice elde

³⁹ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 399-401. Ayrıca bkz; M. Halil Yinanç, "Belek", *İA*, c. II, s. 469-470.

edemeden oradan ayrılmak zorunda kaldı. Daha sonra bir Türkmen, Belek'in yanına giderek Urfa ve Serûc (Suruc) hâkimi Joscelin de Courtenay'ın yanındaki Haçlıları toplayıp kendisine saldırmağa karar verdiğini söyledi. O sırada Belek'in adamları yanından ayrılmış ve sadece dört yüz süvari onunla birlikte kalmıştı. Haçlılarla savaşmak için hazır bekledi ve neticede söylenildiği gibi Haçlılar Belek'e saldırdılar. Ancak Haçlıların geldikleri yer, akarsulardan dolayı bataklık haline gelmişti; atları çamura saplanan Haçlılar üzerlerindeki silâhların ve süvarilerin ağırlıkları sebebiyle süratle hareket edemediler. Tam bu sırada Belek'in adamları onları ok yağmuruna tuttu ve Haçlılardan kurtulan olmadı. Serûc (Suruc) hâkimi Joscelin esir alınıp, bir deve derisine kondu ve üzeri dikildi. Joscelin'den Urfa'yı teslim etmesi istendi, fakat o bunu kabul etmedi. Joscelin, çok miktarda mal ve çok sayıda esir vermesi şartıyla serbest bırakılmasını teklif etti, fakat Belek bu teklifi kabul etmedi. Belek b. Behram, Joscelin'i Harput kalesine götürüp orada hapsedti. Esir alınanlar arasında Joscelin ile birlikte Birecik senyörü olan teyzesi oğlu Galeran de Puisef ve daha birçok meşhur süvari yer alıyordu. Belek tüm esirleri Harput kalesine hapsedti⁴⁰. Bu bozgunu gururuna yediremeyen Kudüs kralı II. Baudoin 517/1123 yılı bahar mevsiminde Harput üzerine sefere çıktı. Baudoin, Belek'in Gerger'i zapt ederek güçlenmesinden korkuyordu. Bu yüzden Haçlılar Belek'in Gerger kuşatmasında olmasını fırsat bilerek Batı Fırat kıyıları boyunca tedbirsizce davranarak ilerlediler. Nitekim Gerger kalesini muhasara etmekte olan Belek, bu durumdan haberdar olunca hemen muhasarayı kaldırıp Harput'a geri döndü ve Haçlı ordusunun harekâtını takip etmeye başladı. Haçlıların Fırat kenarında Şencirek köyü (Turuş) yakınlarında kamp kurduklarını öğrenince karargâhlarına ani bir baskın düzenleyerek (Nisan 517/1123) Haçlıları perişan etti. Haçlılar sonunda mağlûp oldular, kralları ve önde gelen süvarileri esir alındı. Belek onları da Harput kalesine hapsedti⁴¹. Belek'in bu galibiyeti Müslümanların o güne kadar Haçlılar'a karşı kazandığı en büyük zaferlerden biri idi. Bu zaferin ardından Belek b.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 468-469. Ayrıca bkz; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, s. 292; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 47; Mehmet Ali Ünal, *Harput Sancağı*, s. 16.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. X, s. 485; Nureddin Ardiçoğlu, *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara, 1966, s. 40; Laszlo Rosanyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, s. 166; Coşkun Alptekin, "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, İstanbul, 1992, s. 179; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, Ankara, 1994, s. 35; Birsnel Küçüksipahioğlu, "Haçlı Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara, 2002, s. 689; Aydın Usta, "Artuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara, 2002, s. 474; Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumunun Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", s. 43; Ertuğrul Danık, *Ortaçağda Harput*, Ankara, 2001, s. 10; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 1997, s. 76.

Behram'a "Gazi" ünvanı verildi. Ayrıca Irak Selçuklu Sultanı Mahmud, Belek Gazi'ye Halep emaretinin menşurunu göndererek, onu Haçlı harekâtının başkumandanlığına tayin etti⁴². Belek Gazi Haçlılarla birlikte Joscelin'i esir ettikten sonra Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'u muhasara altına aldı. Şehir, Belek Gazi'nin muhasarası sonucu teslim olmak zorunda kaldı ve buradaki halkı teslim alan Belek Gazi daha sonra şehir ve çevresini ateşe verdi. Bunun ardından Haçlılar Gerger'den çıkmak zorunda kaldılar ve böylece Artuklu kuvvetleri Gerger'i ele geçirdiler⁴³.

Belek Gazi'nin Suriye'de bulunduğu bir sırada Besni'den yirmi kadar dilenci ve zulme uğramış mazlum görünümlü Ermeni, Harput kalesindeki muhafız miktarının azlığından faydalanarak bu kalede hapsedilmiş olan haçlı lider ve şövalyelerini kurtarmak istediler. Kaleyi tamir için çalışan diğer Ermeniler ile anlaşarak kale tamirâtı için verilen günlük ücretin azlığını bahane edip isyan çıkardılar. Böylelikle ilk önce isyan çıkarıldı ve kalede az sayıda muhafızın bulunmasından da faydalanılarak kral ve yanındakiler kurtarıldı. Ancak şehrin Türk halkı kaleyi muhasara altına aldı. Serbest kalan Kudüs Kralı muhasara hattını yaramayacaklarını anlayınca Urfa kontu Joscelin'i gizlice kaleden çıkarıp yardım getirmekle görevlendirdi. Bu haber Belek Gazi'ye ulaşınca derhal askerleriyle birlikte geri dönüp kaleyi muhasara etti. Daha sonra dışarıdan gelen ve şehir içindeki bütün Ermenileri cezalandırarak Harput'u onlardan temizledi. Kudüs kralını ise yeniden zincire vurup Harran'a gönderdi. Urfa kontu Joscelin ise yardım için getirdiği kuvvetlerle Telbeşer'e geldiğinde Belek Gazi'nin Harput'a girdiğini öğrenince geri dönmek zorunda kaldı. Belek Gazi tüm bunların ardından kaleyi muhafaza etmek üzere asker bıraktı ve tekrar oradan ayrıldı⁴⁴.

Kudüs kralı II. Baudoin'i ve esirlerini kurtarmaya gelen kalabalık Frank ordusunu da bozguna uğratan (518/1124) Belek Gazi, aynı yıl Menbiç'i kuşatırken aldığı bir ok yarası sonucu 8 Mayıs 518/1124'te şehit oldu. Belek Gazi'nin vasiyeti üzerine o ölünce topraklarının idaresi amcası oğlu Timurtaş'a geçti ancak o Belek gazi kadar iktidar sahibi değildi. Nitekim

⁴² Coşkun Alptekin, *Selçuklular Zamanında Harput*, s. 49.

⁴³ Nureddin Ardıçoğlu, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. X, s. 485; S. Runciman, *A. History of the Crusades*, c. II, 160-165; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 49; Birsal Küçükspahioğlu, "Haçlı Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, s. 689; Nureddin Ardıçoğlu, *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, s. 30-31; Aydın Usta, "Artuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, s. 474; Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumunun Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", s. 37.

Timurtaş'tan önce kardeşi Süleyman, Belek Gazi'nin Harput ve Palu'daki beyliğine sahip oldu. Ancak Süleyman'ın bir süre sonra ölümü üzerine Harput ve çevresi aynı soydan gelen Sökmen Bey'in oğlu ve Hısn-ı Keyfâ emiri Davud'un eline geçti. Davud'dan sonra da oğlu Kara Arslan ile torunu Mehmet'in hâkimiyet sahası içinde kaldı. Miladî 580/1185'te Selâhaddin Eyyûbî'nin hizmetinde bulunan Davud'un kardeşi İmâdüddin Ebû Bekir burada bağımsız bir beylik kurdu. Ebû Bekir, amcazâdesi Nâsırüddin Mahmud b. Muhammed b. Kara Arslan'a karşı yardım sağlamak gayesiyle önce Rükneddin b. Kılıç Arslan'a sonra da onun kardeşi Gıyâseddin'e sığındı ve ondan destek aldı⁴⁵.

Âmid (Diyarbakir) hâkimi (Melik Mes'ûd'un) ise Selâhaddin Eyyubî'nin kardeşi el-Melikü'l Âdil'e sığınarak ona itaat arzetti. el-Melikü'l Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Eşref'in, Musul hâkimiyle yaptığı savaşta onun askerleriyle Harput üzerine yürüyerek şehri kendisine alması şartıyla yardım etti. Ancak Melik Mes'ûd, Selçuklu Sultanı Rükneddin b. Kılıçaslan'ın ölümünün ardından tekrar Harput'u ele geçirme hırsına kapıldı ve el-Melikü'l Âdil'e yeniden müracaat ederek anlaşma şartlarını yerine getirmesini istedi. Bunun üzerine el-Melikü'l-Eşref, el-Cezîre askerlerini de yanına alarak onunla beraber Sincar, Cezire-î İbn Ömer (Cizre)⁴⁶ ve Musul üzerinden giderek 601/1205 (Mart-Nisan) yılında Harput'a geldi ve şehrin varoşlarını teslim aldılar. Harput hâkimi Gıyaseddin Anadolu'ya hâkim olduktan sonra onun yanına giderek saflarına katılmış ve ona itâat arzemişti. Âmid (Diyarbakir) hâkimi Harput önlerinde konaklayınca şehrin hâkimi Gıyâseddin'e başvurarak onları uzaklaştırmak için asker göndermesini istedi. O da altı bin süvariden oluşan büyük bir orduyu Sümeysat hâkimi el-Melikü'l-Efdal Ali b. Salâhaddin ile beraber Harput'a gönderdi. Bu ordu Malatya'ya varınca Âmid hâkimi ve beraberindekiler Harput'tan ayrılarak ovaya indiler. Burada "Buhayratu Semnin" (Muhtemelen Hazar gölü) adıyla tanınan küçük bir gölü muhasara altına aldılar. Burada birisi Harput hâkimine ait olmak üzere iki kale bulunuyordu. Harput hâkimine ait olan kale muhasara edilerek 22 Temmuz 601/1205'te zapt edildi⁴⁷.

Harput hâkimi Selçuklu kuvvetleriyle Harput'a geldiğinde, Âmid hâkimi gölden ayrılarak zaptettiği kalenin eksiklerini gidererek müstahkem hale getirdi. Daha sonra iki taraf arasında karşılıklı elçiler gidip geldi ancak her ne kadar Selçuklu askerleri gölü ve buradaki kaleyi ele geçirmek istediler ise

⁴⁵ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. XI, s. 407, c. XII, s. 166-167.

⁴⁶ Bkz; Metin Tuncel-Abdulkerim Özaydın, "Cizre", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 37.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *a.g.e.*, c. XII, s. 166-167.

de Âmid hâkimi uzunca süre direndi. Bunun üzerine kale Âmid hâkiminin elinde kaldı ve Selçuklu ordusu buradan ayrılmak zorunda kaldı⁴⁸. İmâdüddin Ebû Bekir'den sonra gelen halefleri Hızır ve Nûreddin Artuk ise Eyyübîler'e tâbi oldular⁴⁹.

Eyyubîler döneminde Harput ve çevresi ihmale uğradı ve öyle ki bölge halkı, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubât'ın adil idaresini ister hale geldiler. Diyarbekir Artuklu hükümdarı Melik Mes'ûd'un Selçuklu tabiiyetinden çıkması ve Eyyubî hükümdarı Melik Kamil'e tabi olması üzerine gerginleşen Selçuklu-Eyyubî münasebetleri kopma noktasına geldi⁵⁰.

Âmid emîri Melik Mes'ûd, Celaeddin Harzemşâh ve Dımaşk emîri el-Melikü'l-Muazzam arasında, el-Melikü'l-Eşref'e karşı bir ittifak oluşturulmuştu. Bunun üzerine el-Melikü'l-Eşref, aralarında ittifak antlaşması bulunan Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubât'a haber göndererek Âmid üzerine yürüyüp buranın emîriyle savaşmasını talep etti. Kendisi de bu sırada Mardin'i kuşatmış bulunuyordu. Sultan I. Alâeddin Keykubât 623/1226 yılının Şaban ayında (Temmuz-Ağustos) ordusunu Malatya'da toplayarak iki ayrı koldan harekete geçirdi. Mübarizuddin Çavlı'nın komutasındaki kuvvetler Adıyaman (Hısn-ı Mansur) ve Kahta kalelerini kuşatırken, Emir Ayaz komutasındaki diğer kuvvetler ise Çemizkezek kalesini muhasara altına aldılar. Bu durumu Öğrenen Âmid emiri, el-Eşref'e gönderdiği haberde diğerleriyle kurmuş olduğu ittifaktan vazgeçtiğini bildirince, el-Melikü'l-Eşref de Âmid emîrinin söz konusu ittifaktan ayrıldığı haberini Alâeddin Keykubât'a ileterek, Âmid hâkiminden almış olduğu yerleri geri iade etmesini istedi. Ancak Alâeddin Keykubât bu yerleri geri vermeyip şöyle demişti: "Ben el-Eşref'in naibi miyim ki bana emir verecek ve yaptıklarından alıkoyacak?". Daha sonra el-Melikü'l-Eşref, Dımaşk emîri olan kardeşi el-Melikü'l-Muazzam ile barış akdetmek üzere bölgeden ayrılınca, Anadolu Selçuklu hükümdarının ısrar etmesi hâlinde Âmid emîri Melik Mes'ûd'a yardım etmeleri için bir miktar askerini el-Cezîre bölgesinde bıraktı. Bunun üzerine el-Eşref'in askerleri Âmid emîri Melik Mes'ûd'un yanına gittiler. Melik Mes'ûd da bölgede savaşabilecek bütün askerleri toplayıp o dönemde son derece müstahkem ve alınması zor bir kale olan Kahta'yı kuşatmakta bulunan Anadolu Selçuklu hükümdarının

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. XII, s. 166-167.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. XI, s. 407; Ayrıca bkz; Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 50; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara, 2002, s. 537.

⁵⁰ Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 50.

askerleri üzerine yürüdü⁵¹. Ancak Alâeddin Keykubât'a bağlı kuvvetler kısa sürede bütün kaleleri ele geçirince Eyyubî ordusu Harput'a doğru çekildi. Bunun üzerine Alâeddin Keykubât, Kemaleddin Kamyar komutasındaki orduyu da Harput'a doğru yolladı. Harput civarında gerçekleşen savaşta Selçuklular, Eyyubî askerlerinin birçoğunu öldürürken diğer bir kısmını ise esir aldılar. Geriye kalan diğer Eyyubî askerleri ise Harput kalesine sığınarak oradaki Artuklu güçleri ile birlikte savunmaya geçtiler. Yaklaşık yirmi dört günlük kuşatmanın ardından Harput kalesi Ağustos 632/1234 yılında Türkiye Selçuklu devletine teslim olmak zorunda kaldı. Alâeddin Keykubât, Artuklu hükümdarını affederek ona Akşehir'i iktâ olarak verdi. Böylece 1185 yılında İmâdüddin Ebû Bekir tarafından kurulmuş olan Harput Artukluları da tarihe karıştı. Daha sonra Alâeddin Keykubât, kalenin tamir edilmesini emrederek buraya bir subaşı ve gerekli memurları tayin etti. Sultan Keykubât'dan sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde Anadolu'da etkinliği artıran Moğollar, 641/1243 yılında Köseadağ savaşında Anadolu Selçuklu devletini yenince, bütün doğu Anadolu'yu ve dolayısıyla Harput ile çevresini de ele geçirdiler. İlhanlı hâkimiyetinden sonra 1363 yılında Dulkadiroğulları'nın eline geçen Harput, daha sonra Akkoyunlular'ın bunu takiben de 1514 yılında Osmanlıların egemenliği altına girdi⁵².

KAYNAKLAR

AĞARI, Murat; *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar, (Doğuşu Gelişimi ve Temsilcileri)*, İstanbul, 2002.

ALPTEKİN, Coşkun; "Selçuklular Zamanında Harput", *Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları*, Elazığ, 1992.

ALPTEKİN, Coşkun; "Artuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. VIII, İstanbul, 1992.

ALPTEKİN, Coşkun; "Artuklular" *DİA*, c. III, İstanbul, 1991.

ARDIÇOĞLU, Nureddin; *Harput Hükümdarı Balak Gazi*, Ankara, 1966.

AVCI, Casim; "Sugûr", *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 1991.

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Büldân*, (trc. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. XII, s. 417.

⁵² Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, s. 50-51; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 380 vd.

CAHEN, Claude; *İslamiyet (Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar)*, (Çev. E. N. Erendor), Ankara, 1990.

CÖHCE, Salim; "Doğu Akdeniz Çevresinde Türk Hâkimiyetinin Tesisi", *Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Hatay, 2000.

ÇAĞLAYAN, Aziz; *Adıyaman Tarihi*, Adıyaman, 1967.

ÇETİN, Osman; *Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1990.

DANIK, Ertuğrul; *Ortaçağda Harput*, Ankara, 2001.

DARKOT, Besim; "Harput", *İA*, c. V, Eskişehir, 1997.

DEMİRKENT, Işın; *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul, 1997.

DEMİRKENT, Işın; *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, c. II, Ankara, 1994.

İBNÜ'L ESİR, Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Trc. A. Ağırakça, A. Özaydın), c. I-XII, İstanbul, 1985.

HALAÇOĞLU, Ahmet; "Elazığ" *DİA*, c. X, İstanbul, 1994.

HAMEVÎ, Ebu Abdullah Şihâbeddîn Yâkût (626/1229); *el-Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, Beyrut, 2008.

HEMEDANÎ, Ahmed b. Muhammed b. Fakîh; *Muhtasaru Kitâbi'l-Büldân* (nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1967.

HONİGMANN, Ersnt; *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret İşıltan), İstanbul, 1970.

HINZ, Walther; *İslam'da Ölçü Sistemleri* (Çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990.

İBN HURDÂZBİH, Ubeydullah b. Abdullah (300/913); *Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden, 1967.

KAFALI, Mustafa; "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Tarih İçinde Harput*, Elazığ, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Dünyası El Kitabı*, c. I, Ankara, 1992.

KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed; *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, 1969.

KESİK, Muharrem; "Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara, 2002.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal; "Haçlı Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara, 2002.

MEZ, Adam; *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti-İslam Rönesansı*, (Trc. Salih Şaban), İstanbul, 2000.

SAATÇI, Tahsin; "Sümeysat Definesi Sikkeleri", *Bellekten*, Sa. 192, Ankara, 1985.

STRECK, M. ; "Erzen" *İA*, c. IV, Eskişehir, 1997.

SUNGUROĞLU, İshak; *Harput Yollarında*, c. I, İstanbul, 1958.

ŞEŞEN, Ramazan; "Cezire", *DİA*, c. VII, İstanbul, 1993.

ROSANYI, Laszlo; *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971.

ŞEŞEN, Ramazan; "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumunun Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu 23-25 Haziran*, İstanbul, 1997.

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir, *Tarih-i Taberi*, c. III, Konya, (Trs).

TOGAN, Zeki Velidi; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

TUNCEL, Metin-Abdulkerim Özyayın, "Cizre", *DİA*, c. VIII, İstanbul, 1993.

TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971.

USTA, Aydın; "Artuklular", *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara, 2002.

ÜNAL, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara, 1989.

ÜNAL, Mehmet Ali; "Harput", *DİA*, c. XVI, İstanbul, 1997.

ÜNAL, Oğuz; *Türkiye Tarihine Giriş, Horasandan Anadolu'ya (Andolu'nun Fethi ve Türkiye Devletlerinin Kuruluşu)*, Ankara, 1980.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshâk b. Cafer (292/905) ; *Târihu'l-Yakûbî*, (nşr. Muhammed Ali Baydoun), c. I, Beyrut, 2002.

YILDIZ, Hakkı Dursun; "Avâsım", *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991.

YILDIZ, Hakkı Dursun; "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatanı Olması", *Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları*, Elazığ, 1992.

YILMAZ, Saim; *Mutazıd ve Müktefi Döneminde Abbasîler*, İstanbul, 2006, s. 197.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944.

YİNANÇ, Mükrimin Halil; "Belek", *İA*, c. II, İstanbul, 1979.